

Rūta Muktupāvela

PhD, kultūras pētniece, Latvijas Kultūras akadēmija

PhD, culture researcher, Latvian Academy of Culture

E-pasts / e-mail: ruta.muktupavela@lka.edu.lv

Lolita Ozoliņa

Mg. Sc. Soc., vietas identitātes un zīmolvēstības pētniece, Latvijas Kultūras akadēmija

Mg. Sc. Soc., researcher of place identity and branding, Latvian Academy of Culture

E-pasts / e-mail: lolita.ozolina@lka.edu.lv

Ieva Vītola

PhD, tradicionālās kultūras pētniece, Latvijas Kultūras akadēmija

PhD, researcher of traditional culture, Latvian Academy of Culture

E-pasts / e-mail: ieva.vitola@lka.edu.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.08

Latvijas jaunatklātie pilskalni kultūridentitātes un vietas piederības kontekstā

The Newly Discovered Hillforts in Latvia in the Context of National Cultural Identity and Place Belonging

Atslēgvārdi:

arheoloģija,
folklorā,
ainava,
kultūras mantojums,
kopiena

Keywords:

archeology,
folklore,
landscape,
cultural heritage,
cultural heritage community

Kopsavilkums

Kopš 2018. gada, lietojot lāzerskenēšanas tehnoloģiju LIDAR, atklāti vairāk nekā 70 jauni pilskalni, kas piesaistīja sabiedrības uzmanību to vēsturiskajiem, simboliskajiem un ainaviskajiem aspektiem. Īstenojot LŽP projektu "Pilskalnu jaunatklājumi Latvijā 2018.–2021. gadā: kultūrvēsturiskā nozīmība", secināts, ka pilskalni var kļūt par nozīmīgu kognitīvo enkuru vietas piederības izveides un kultūridentitātes nostiprināšanas procesā. Rakstā tiek meklētas atbildes uz jautājumiem, kādos aspektos un kādās sabiedrības grupās pilskalni tiek uztverti kā kultūras mantojuma vērtība un kādi komunikācijas, pārvaldības un izziņas procesi veicina pilskalnu saglabāšanu un popularizēšanu. Pētījuma gaitā iegūtie dati atklāj, kā jaunatklātie pilskalni iekļaujas jau pastāvošajā vērtību sistēmā, kā arī ļauj modelēt ieteikumus par noteiktu pasākumu īstenošanu izglītības, infrastruktūras, institucionālizācijas un komunikācijas jomā, kas sabiedrības uztverē palīdzētu skaidrāk pozicionēt pilskalnus kā nacionālās identitātes vērtību.

Summary

Since 2018, using LIDAR laser scanning technology, more than 70 new hillforts have been discovered, which have attracted public attention to their historical, symbolic, and landscape aspects. Implementing the research project *New Discoveries of Hillforts in Latvia in 2018–2021: Cultural-Historical Significance*, it was concluded that hillforts can become an important cognitive anchor in the process of creating belonging to a place and strengthening cultural identity. The article questions of in which aspects and in which groups of society the hillforts are perceived as a cultural heritage value and what communication, management, and cognitive processes contribute to the preservation and popularization of the hillforts. The data obtained in the course of the research reveal how the newly discovered hillforts fit into the already existing value system as well as allow modeling recommendations for the implementation of certain measures in the fields of education, infrastructure, institutionalization, and communication, which would help position the hillforts more clearly in the public's perception as a value of national identity.

Ievads

Kopš 2018. gada, pateicoties lāzerskenēšanas tehnoloģijai LIDAR (angļu val. *Light Detection and Ranging*), ir atklāts vairāk nekā 70 iepriekš nezināmu pilskalnu. Iespaidīgs šo arheoloģisko vietu skaita pieaugums ir piesaistījis sabiedrības uzmanību pilskalnu vēsturiskajiem, simboliskajiem un ainaviskajiem aspektiem, aktualizējot pilskalnu nozīmi vietas piederības un arī plašākā – nacionālās kultūridentitātes – kontekstā. Īstenojot Latvijas Zinātnes padomes finansēto projektu "Pilskalnu jaunatklājumi Latvijā 2018.–2021. gadā: kultūrvēsturiskā nozīmība", pētījuma rezultāti atklāja, ka pilskalniem, tajā skaitā arī jaunatklātajiem, kā spilgtām senvēstures liecībām ainavā, sociālajā atmiņā un folklorā piemīt potenciāls kļūt par nozīmīgu kognitīvo enkuru vietas piederības izveides un nostiprināšanas procesā.

Raksta mērķis ir noskaidrot jaunatklāto pilskalnu lomu gan vietas piederības konstruēšanas, gan plašākā – kultūridentitātes kontekstā. Pētījuma jautājumi – kādos aspektos un kādās sabiedrības grupās pilskalni, tajā skaitā arī jaunatklātie, tiek uztverti kā nacionālā kultūras mantojuma vērtība? Kā pilskalni, arī jaunatklātie, iekļaujas vietas piederības apziņas konstruēšanā? Kādi komunikācijas, pārvaldības un izziņas procesi veicina pilskalnu saglabāšanu un popularizēšanu sabiedrībā?

Pētījums tapis kvalitatīvajā dizainā, empīriskie dati iegūti, galvenokārt izmantojot etnogrāfisko pieeju, veicot daļēji strukturētas un padziļinātas intervijas, novērojumus *in situ*, kā arī analizējot kultūras mantojuma aizsardzību regulējošo normatīvo aktu bāzi, arhīvu materiālus un citas dokumentālās liecības, tajā skaitā arī mediju ziņas, saistībā ar jaunatklātajiem pilskalniem Latvijā. Ar pilskalniem saistīto sabiedrības grupu identificēšanai par pamatu ņemta Eiropas Padomes Vispārējā konvencija par kultūras mantojuma vērtību sabiedrībai (Eiropas Padome 2005), savukārt, lai noteiktu pilskalnu lomu vietas piederības apziņas konstruēšanā, adaptēts piecu savstarpēji saistītu dimensiju (vietas identitāte, producēšana, patērēšana, pārvaldība un reprezentācija) jeb "kultūras ķēdes" teorētiskais modelis (Du Gey et al. 2013), kas ļauj iegūt integrētu vietas nozīmes veidošanās kopainu.

Balstoties pētījuma rezultātos, ir iespējams modelēt ieteikumus noteiktu pasākumu īstenošanai, kas varētu palīdzēt skaidrāk pozicionēt gan jau zināmo, gan arī jaunatklāto pilskalnu vērtību nacionālās kultūridentitātes saglabāšanas un vietas piederības veidošanās kontekstā. Ieteikumi skar zināšanu un izglītības, pieejamības un infrastruktūras, institucionālos un komunikatīvos aspektus.

Latvijas pilskalni kā nacionālā kultūras mantojuma vērtība

Pilskalns galvenokārt

tiek definēts kā nocietināta senās organizētās sabiedrības dzīvesvieta, kas ir atradusies uz pakalna vai kalna. Latvijas pilskalniem ir raksturīgas četras galvenās pazīmes – mākslīgi izlīdzināta virsma jeb plakums, nostāvinātas vai terasētas nogāzes, mākslīgi veidota vaļņu un grāvju sistēma un kultūrslānis, kas izveidojies vietas ilgstošas apdzīvotības rezultātā (Urtāns 2013: 3).

Neskatoties uz izteikti kultūrvēsturisko, pagātnes dimensijā balstīto pilskalnu nozīmi, jāatzīst, ka tie ir arī mūsdienu kultūras daļa: gan iecienīti apskates objekti, gan kopā sanākšanas vietas, svinot svētkus vai rīkojot zaļumballes (uz daudziem pilskalniem Latvijā atrodas brīvdabas estrādes), u. c.

Analizējot mūsdienu Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret pilskalniem, nosacīti var izdalīt divus līmeņus – valstisko un neformālo. Valsts mērogā tie ir uzskatāmi par vienu no vizuāli nozīmīgākajiem arheoloģisko pieminekļu veidiem (Urtāns 2013) un otro lielāko aizsargājamo arheoloģisko pieminekļu grupu Latvijā (Vasks u. c. 2021: 109). Likumsakarīgi, ka šī iemesla dēļ pilskalnu izpētei tiek atvēlēts publiskais finansējums, atklājumi tiek izplatīti plašsaziņas līdzekļos, sabiedriskie mediji interesējas par pētījumu rezultātiem – tas viss liecina par pozitīvu attieksmi pret pilskalniem. Savukārt neformālā līmenī konstatējamas samērā vājas zināšanas un diezgan vienaldzīgs skatījums uz pilskalniem kā būtisku Latvijas kultūras mantojuma daļu, par ko liecina arī 2019. gadā Latvijas Kultūras akadēmijas pētnieku veiktā specializētā, reprezentatīvā socioloģiskā aptauja ar mērķi “noskaidrot Latvijas iedzīvotāju izpratni par materiālo un nemateriālo kultūras mantojumu un attieksmi pret to” (Laķe u. c. 2019: 5). Aptaujas mērķa grupa bija Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 16 gadiem, aptaujāti 1027 cilvēki. Saskaņā ar iegūtajiem datiem kā materiālā kultūras mantojuma piemērs pilskalni tika nosaukti tikai 11 reizes, kas, salīdzinājumā ar Brīvības pieminekli (278 pieminējumi), Rundāles pili (149 pieminējumi) un citām materiālā kultūras mantojuma vienībām, ir vērtējams kā maznozīmīgs skaits (Laķe u. c. 2019: 14, 16). Šis fakts ļauj izteikt pieņēmumu, lai arī pilskalni Latvijas kultūrvēsturē ieņem pamanāmu vietu, mūsdienu sabiedrības izpratnē par kultūras mantojumu tie atrodas samērā marginālā pozīcijā. Tajā pašā laikā nav noliedzams, ka pilskalni būtu uzskatāmi par nozīmīgu resursu gan nacionālās identitātes, gan vietas piederības veicināšanā, tiem iekļaujoties kopīgā kultūras mantojuma klāstā, kura nozīmi akcentē Eiropas kultūras mantojuma stratēģija 21. gadsimtam, nosakot, ka “kultūras mantojumam var būt izšķirošā loma, veidojot identitāti, par to vienojoties un to nostiprinot” (Eiropas Padome 2018).

Pilskalni kā nacionālā kultūras mantojuma vērtība atklājas vairākos aspektos. Pirmkārt, tās ir arheoloģiskas vietas, kas uzskatāmas par spilgtām senvēstures un etnoģenēzes liecībām. Latvijas teritorijā tie parādījās bronzas laikmeta vidū un otrajā

pusē (1. g. t. pr. Kr.). Arheologi uzskata, ka tie tika izmantoti vēl 14. gs. un 15. gs. sākumā (Urtāns 2013: 3), kas ir visai iespaidīgs laika nogrieznis. Latvijas pilskalnos ir veikti plaši arheoloģiskie izrakumi (Vasks u. c. 2005), paralēli noticis arī pilskalnu jaunatklāšanas process. Īpaši aktīvs pilskalnu jaunatklāšanas laiks bija 19. gs. otrā puse (Bielenstein 1899) un 20. gs. 20.–30. gadi (Brastiņš 1923; 1926; 1928; 1930). Pēckara gados jaunatklāšana pamazām pierima, tomēr neapstājās pavisam (Urtāns 1995; Urtāns, Asaris 1998). Šobrīd Latvijā ir zināmi vairāk nekā 500 pilskalni, dažāda mēroga arheoloģiskie izrakumi veikti 91 pilskalnā (Vasks u. c. 2021: 152).

Otrkārt, ņemot vērā to, ka pilskalni ne tikai vizuāli izceļas ainavā, bet savulaik ir bijuši militāri, administratīvi, ekonomiski un kultūras centri, kas demonstrējuši arī varas un spēka nozīmi (Šnē 2002), tie kļuvuši par būtisku nacionālās identitātes un valstiskuma naratīva daļu. Pilskalna simboliskais tēls ir ticis izmantots dažādās kultūras formās, tai skaitā literatūras, mākslas un mūzikas darbos (Urtāns 2016; Vitkūnas, Zabiela 2017), veidojot referenci uz romantizētiem priekšstatiem par seno Latvijas teritorijas iedzīvotāju dzīves veidu un nostiprinot tā dēvēto primordiālo, tautiskuma idejās balstītu identitātes izpratni (Geertz 1973: 259).

Treškārt, pilskalni laika gaitā veidojušies arī par nostāstiem un teikām apvītām vietām, tādējādi kļūstot par nozīmīgu Latvijas nemateriālā kultūras mantojuma vērtību. Mutvārdu tradīcija vienlaikus var kalpot par vienu no pilskalnu verifikācijas instrumentiem – proti, atklājot pilskalnu, ir vērts pievērst uzmanību tam, vai apsekojamā vietā ir sastopama tā dēvētā pilskalnu folklorā – teikas un/vai raksturīgi toponīmi (Urtāns 2009). Šo faktu apstiprina arī ievērojamā pilskalnu atklājēja un pētnieka Ernesta Brastiņa darbi – teikas viņa sagatavotajās pilskalnu grāmatās ir būtiska pilskalna apraksta sastāvdaļa (Urtāns 2011). Teju katrā trešajā pilskalna aprakstā autors norāda – “teika teic”; “teika pauž”; “ļaudis stāsta”; “runā, ka tur agrāk”; “pēc apkārtējo ļaužu nostāstiem” ir bijis pilskalns (sk., piemēram, Brastiņš 1928; 1930). Par daudziem līdz šim zināmajiem Latvijas pilskalniem ir pierakstītas un stāstītas teikas un nostāsti ar raksturīgiem motīviem, no kuriem izplatītākais ir par kalnā nogrimušu pili vai baznīcu (Urtāns u. c. 2008: 9). Savukārt starp pilskalnu raksturīgākajiem nosaukumiem minami ne tikai tādi izplatīti vietvārdi kā Pilskalns, Baznīckalns, Gordoks/Gorodišče, Zamoks/Zamščiče, bet arī, piemēram, Piltiņkalns, kas visdrīzāk varētu būt ar pilskalna veidošanu saistīts nosaukums. Iespējams, tādi nosaukumi kā Melnais kalns, Šokolādes kalns, Krāsnaugšas kalns varētu būt saistīti ar pilskalniem raksturīgu pazīmi, proti, kultūrslāni. Nereti teikās paustais var būt norāde uz pilskalnu vietas nosaukuma izcelsmi, piemēram, Lielā vīra gulta, Zviedru kapi u. c.

Ar jaunatklātajiem pilskalniem saistīto sabiedrības grupu raksturojums

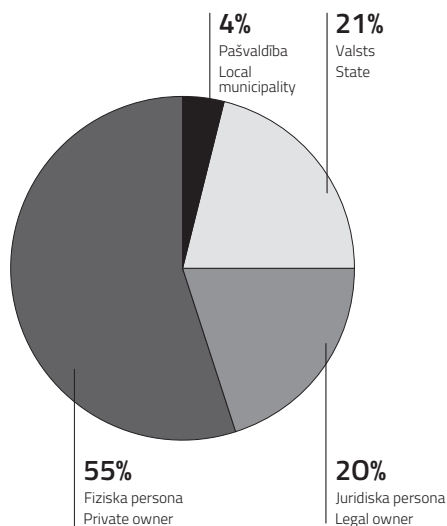
Jaunu pilskalnu atklā-

šana un sabiedrības interese par tiem pēdējo trīs gadu laikā ir aktualizējusi arīdžan jautājumu par arheoloģiskā mantojuma, konkrēti – pilskalnu – pārvaldību, to pieeja- mību, saglabāšanu, apsaimniekošanu, popularizēšanu u. tml., kur liela loma ir dažā- dām sociālajām grupām, kas interesējas vai kā citādi ir saskarsmē ar šo kultūras mantojuma elementu. Saskaņā ar Eiropas Padomes Vispārējo konvenciju par kultū- ras mantojuma vērtību sabiedrībai jeb Faro konvenciju¹ kultūras mantojuma pārval- dībā ir iesaistītas vairākas sabiedrības grupas – valsts institūcijas, eksperti, īpašnieki, investori, uzņēmēji, nevalstiskās organizācijas un pilsoniskā sabiedrība, uz ko nosacīti varētu attiecināt kultūras mantojuma kopienas kategoriju (Muktupāvela, Laķe 2022). Faro konvencijā mantojuma kopiena definēta samērā plaši, uzsverot, ka tā “sastāv no cilvēkiem, kas augstu novērtē specifiskus kultūras mantojuma aspektus, kurus tā vēlas uzturēt un nodot nākamajām paaudzēm” (Eiropas Padome 2005).

Pētniecības projektā “Pilskalnu jaunatklājumi Latvijā 2018.–2021. gadā: kultūr- vēsturiskā nozīmība” tika iegūti empīriskie dati, noskaidrojot, kāda ir potenciālās man- tojuma kopienas uzbūve jaunatklāto pilskalnu gadījumā. Pētījumā apsekota virkne jaunatklāto pilskalnu un veiktas 42 daļēji strukturētas un padziļinātas intervijas. Inter- viju korpusu strukturē tās sabiedrības grupas, kas dažādās lomās saistītas ar pils- kalniem, proti, 6 intervijas veiktas ar jaunatklāto pilskalnu īpašniekiem, 8 – ar senvēs- tures interesentiem, 17 – ar ekspertiem un iesaistītajām pusēm, 11 – ar vietējiem pilskalnu apkaimes iedzīvotājiem. Lauka darbā iegūtie dati liecina, ka jaunatklāto pils- kalnu gadījumā vērojama līdzīga iedzīvotāju attieksme, kas daļēji sasaucas ar iepriekš pieminētās socioloģiskās aptaujas datiem (Laķe u. c. 2019). Proti, kaut arī pilskalni kā arheoloģiskas vietas ir nozīmīgs kultūrvēsturiskais mantojums, tomēr ar tiem saīs- tītā mantojuma kopiena pagaidām uzskatāma par latentu un neviendabīgu – par tādu, kas šobrīd atrodas veidošanās stadijā. Tas ir galvenokārt tāpēc, ka jaunatklātais pils- kalns ir no jauna apzināta vieta ne tikai ainavā, bet arī sabiedrības apziņā.

Kā atsevišķas ar jaunatklātajiem pilskalniem saistītas sabiedrības grupas, kas potenciāli varētu būt mantojuma kopienas struktūras pamatā, ir izdalāmas četras, proti, jaunatklāto pilskalnu īpašnieku grupa, jaunatklāto pilskalnu apkaimes iedzīvo- tāji, neformāla domubiedru grupa un eksperti profesionāli.

1 Eiropas Padomes Vispārējā konvencija par kultūras mantojuma vērtību sabiedrībai jeb Faro konvencija iezīmē būtisku pagrieziena attieksmē pret kultūras mantojumu un tā pārvaldību – Faro kon- vencija noteic, ka kultūras mantojums sastāv no uzkrāto resursu kopuma, kas saņemti mantojumā no pagātnes un kas, neatkarīgi no piederības, indivīdu un sabiedrības uztverē tiek uzskatīti par vērtību, pārliecības, zināšanu, tradīciju atspoguļotājiem un paudžiem. Tas ietver arī vidi, kas laika gaitā ir izveidojusies cilvēku un vietu mijiedarbībā (Eiropas Padome 2005).

1. attēls. Jaunatklāto pilskalnu īpašnieku tipi
Figure 1. Types of newly discovered hillfort owners

Jaunatklāto pilskalnu īpašnieku grupa ir tāda, no kuriem lielākā daļa ir privātpersonas un kuru īpašumā jaunatklātais pilskalns ir uzradies “kā no zila gaisa”. Īpašnieku attieksme pret jaunatklājumu mēdz būt dažāda – biežāk rezervēta un ar aizdomām, arī negatīva, uzskatot to par apgrūtinājumu gan sagaidāmo saimnieciskās darbības ierobežojumu, gan pilskalna apmeklētāju pieplūduma dēļ. Tikai neliela daļa no jaunatklātajiem pilskalniem pieder valstij vai pašvaldībām. Daži no jaunatklātajiem pilskalniem lokalizēti lielu privātu mežsaimniecības uzņēmumu īpašumos (sk. 1. att. Jaunatklāto pilskalnu īpašnieku tipi). Jāatzīmē, ka vismaz 19 pilskalniem ir divi īpašnieki, turklāt dažādās kombinācijās – fiziskas personas, fiziskas personas un pašvaldības, fiziskas un juridiskas personas; diviem no jaunatklātajiem pilskalniem ir trīs īpašnieki – Ļaksu pilskalnam Krāslavas novada Skaistas pagastā un Ļūbasta pilskalnam Augšdaugavas novada Līksnas pagastā.

Jaunatklāto pilskalnu apkaimes iedzīvotājiem, kā liecina lauka darba rezultāti, bieži vien nav zināšanu un līdz ar to neveidojas saikne ar jaunatklāto kultūras mantojuma objektu. Jaunatklāto pilskalnu apkaimē satiktie cilvēki par to lielākoties neko nav dzirdējuši. Daļa ļaužu šo vietu ainavā zina tikai kā ogošanas, sēņošanas, koku ciršanas un arī atpūtas vietu. Jāatzīmē, ka depopulācijas tendenču ietekmē pēdējās desmitgadēs jaunatklāto pilskalnu apkārtne nereti ir mazapdzīvota, un arī iedzīvotāju demogrāfiskais sastāvs laika gaitā mainījies, kas attiecīgi būtiski ietekmē kolektīvo atmiņu kopumā. Izņēmums šajā grupā ir vietējie novadpētnieki, kas izrāda ieinteresētību un atsaucību, jo viņiem būtisks ir sava novada kultūrvēsturiskais mantojums un jebkādas ar to saistītās zināšanas. Savukārt vietējo pašvaldību darbinieku attieksme ir

raksturojama kā ieinteresēta, tomēr nogaidoša, jo, no vienas puses, jaunatklājumā tiek saskatīts potenciāls – jaunatklātais pilskalns tiek traktēts kā tūrisma piedāvājuma resurss, no otras – kamēr jaunatklātais objekts nav iekļauts valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, pietrūkst juridiska seguma ne tikai komunikācijai un sadarbībai ar jauno pilskalnu īpašniekiem, bet arī kultūrvēsturiskās vietas saglabāšanai un popularizēšanai vispār.

Neformāla domubiedru grupa jeb senvēstures entuziasti ir tie, kurus interesē arheoloģija, kultūrvēsturiskais mantojums, bet kuru profesionālā darbība ikdienā lielākoties nav saistīta ar vēsturi vai citām humanitārajām zinātnēm. Vairāki no viņiem mēdz rūpīgi pētīt LIDAR kartes un informāciju par potenciāliem, līdz šim nezināmiem pilskalniem darīt zināmu arheologiem, galvenokārt Jurim Urtānam. Viņi ir aktīvi noskaņoti, uzskatot, ka kultūrvēsturiskais mantojums pieder ikvienam un ka pilskalni ir par maz pieejami sabiedrībai gan fiziskas piekļuves ziņā, gan saturiski – pietrūkst informācijas stendu, aprakstu, norāžu u. c. Domubiedru grupas ieskatā, Latvijas pilskalni ir nacionāla vērtība, kuras potenciāls ir nepietiekami izmantots. Savā ziņā viņus var uzskatīt par *pašpasludinātiem pilskalnu advokātiem*, kas konstatē, pārmet un aizrāda valsts un pašvaldību darbiniekiem vājo iesaisti pilskalnu apsaimniekošanā, saglabāšanā un sadarbībā ar pilskalnu īpašniekiem. Viņi mēdz pilskalnus apsekt sava prieka pēc brīvajā laikā, ar novērojumiem un fotogrāfijām daloties sociālajos tīklos. Šī grupa galvenokārt ir saistīta ar tīmekļvietni www.latvijas-pilskalni.lv un sociālo tīklu platformas *Facebook* interešu kopienu www.facebook.com/latvijaspilskalni. Abas vietas uztur senvēstures entuziasts Gatis Kalniņš.

Ekspti, kas ar kultūras mantojumu ikdienā strādā profesionāli, ir, piemēram, pētnieki, Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes, sabiedrības atmiņas institūciju, muzeju, bibliotēku darbinieki. Visbiežāk ievērojamais jaunatklāto pilskalnu skaits viņus iepriecina, ļaujot apzināties, ka jaunatklājumi piedāvā iespēju labākai vēstures izziņāšanai, vēstures problēmjautājumu pārvērtēšanai, ka tie ir nozīmīgs avots nākamajiem pētījumiem senvēsturē, folkloristikā, LIDAR tehnoloģiju lietojumā u. c.

Apzinot katras raksturotās sabiedrības grupas specifiku un potenciālu, būtu svarīgi veicināt to savstarpējo komunikāciju, liekot pamatus spēcīgas, pilsoniskā pašiniciatīvā un nacionālās identitātes vērtībās balstītas kultūras mantojuma kopienas izveidei un nostiprināšanai. Turklāt jaunatklātie pilskalni, kā ir izteicies Juris Urtāns, tiek atdoti vēsturei (Urtāns 2021), tāpēc svarīgi vērot un izprast, kā notiek šis atgriešanās process, kā jaunatklātās arheoloģiskās vietas tiek uztvertas un traktētas dažādās sabiedrības grupās.

Jaunatklātie pilskalni vietas piederības veidošanās kontekstā

Pilskalns kā arheolo-

ģiskais piemineklis uztverams kā sabiedrības sociālās un ekonomiskās attīstības vēstures liecība ainavā. Tas ir saistīts ar konkrētu tā ģeogrāfiskās atrašanās vietu, kas iekļaujas apkārtējo iedzīvotāju uztverē, veidojot simboliskās pilskalna nozīmes, kuras mēdz saglabāties attiecīgās vietas mutvārdu liecībās un citos kultūras naratīvos.

Jaunatklāto pilskalnu pētījuma kontekstā jēdziens "vieta" tiek aplūkots starpdisciplināri, lai atbildētu uz jautājumiem, kas saistīti ar materiālu objektu, ieskaitot arheoloģisko pieminekļu un teritorijas nozīmi vietas piederības veidošanā. Vieta nav tikai vienkārši ģeogrāfisks koncepts ar fiksētu un ierobežotu teritorijas daļu, kas kartēta ar noteiktu koordināšu kopu. Tā iegūst savu nozīmīgumu ar vietai raksturīgo visu veidu mantojumu – kā materiālo, tā nemateriālo. Vietas nemateriālais raksturojums šajā rakstā tiek aplūkots ar konceptiem "telpa" un "ainava". Telpa ir abstrakcija, savukārt vieta – konkrētība, kas savu nozīmi iegūst, cilvēkiem mijiedarbojoties ar telpu (Agnew 2011; Hauge 2014). Telpa ir pašpietiekama un eksistē neatkarīgi no subjektīvajiem faktoriem, savukārt vieta nav iedomājama bez nozīmes un jēgas, ko tai piedēvē cilvēki – proti, bez sociālām attiecībām, bez lietām un priekšmetiem, bez simboliskām izpausmēm, praksēm un paradumiem, kas ir neatņemama cilvēcis-kās eksistences daļa (Muktupāvela 2015; Geertz 2000). Tādējādi telpa reprezentē "ar nozīmēm piepildīto pāreju starp fiksētiem [vietas] raksturlielumiem un paver iespēju dažādām pieejām kultūras faktu interpretācijās" (Bhabha 1994: 4).

Ainava saskaņā ar Eiropas ainavu jeb Florences 2000. gada konvenciju tiek definēta kā teritorija "tādā nozīmē, kā to uztver cilvēki, un kas ir izveidojusies dabas un/vai cilvēku darbības un mijiedarbības rezultātā" (Eiropas Padome 2000). Konvencijā uzsvērts, ka ainavām ir nozīmīga loma kultūras, ekoloģijas, vides un sociālajā jomā, tās ir svarīgs tautsaimniecības un iedzīvotāju labklājības resurss. Turklāt ainavas ir neatņemama vietējās kultūras veidošanās sastāvdaļa, Eiropas dabas un kultūras mantojuma pamatelements, kas ietekmē cilvēku labsajūtu un dod ieguldījumu eiropiskās identitātes nostiprināšanā (Eiropas Padome 2000). Veids, kā cilvēki uztver un pieredz ainavas, ir sociokultūras procesa un kultūras naratīvu komunikācijas rezultāts jeb "ainavas darbības spektrs" (Porter 2016). Laika gaitā ainavās ir veidojies un saglabāties daudzpusīgs nemateriālais kultūras mantojums, ko savukārt ietver jēdziens *kultūrtelpa* un kas vietas iedzīvotājiem un apmeklētājiem ļauj uztvert un interpretēt attiecīgās vietas kultūras vērtības. Kā liecina pētniecības projektā iegūtie dati, bieži vien jaunatklāta pilskalna kultūrvēsturiskā ainava tiek konstruēta no jauna, tādējādi *bezvieta* iegūst gan jaunu nosaukumu, gan nozīmi attiecīgās kopienas vietas piederības apziņā. Vietas piederības apziņa parasti veidojas saistībā ar jaunatklāto pilskalnu kā fizisku lokāciju, kam piemīt savs vizuālais ietērs – ainava. Ainava, lai arī

laika gaitā mainījusies, ir saistīta ar attiecīgās vietas iedzīvotāju ilgstošu pieredzi, tāpēc pilskalnu jaunatklāšanas procesā konkrētā vieta iegūst ne tikai jaunas kultūrtelpas aprises, bet arī ierastā ainava iegūst unikālu nozīmi:

Tas, kā es pati varbūt kā baudītājs esmu izjutusi, bija neizsakāmi interesanti aiziet uz Radžupes pilskalnu, kad tu kāp, kāp, vēl īsti nezini, bet redzi tos milzīgos, apsūnojušos ozolus, sāk likties, ka tā vieta ir ar kaut ko īpaša. Un tad ir tas cilvēks, kas pasaka, ka, lūk, šeit ir pilskalns, mēs esam atnākuši caur tiem dubļiem. Un tad pēkšņi tu sāc tās pazīmes redzēt – ak jā, te ir tā upe, grava, tur atkal ir kaut kas izlīdzinājies un pazudis. (Iveta Plone, Dvietes pagasta pārvaldes pārvaldniece, Augšdaugavas novada Dvietes pagasta novadpētniecības telpas veidotāja, 07.05.2021.)

Jaunatklāto pilskalnu nozīme vietas piederības konstruēšanā cieši saistīta ar zināšanām, kad tās kļūst pieejamas vietējiem iedzīvotājiem (Royuela 2019: 833; Brubaker, Cooper 2000). Atšķirīgais zināšanu līmenis dažādās pētījuma mērķgrupās atklāj plaši interpretējamu zināšanu amplitūdu, sākot no minimālām zināšanām līdz padziļinātai interesei par vietas senvēstures faktiem, arheoloģiskā mantojuma regulējošo likumu un noteikumu pārzināšanu. Tā, piemēram, viens no jaunatklātajiem pilskalniem – Daudzišu pilskalns, saukts arī par Kozlova gora – atrodas Krāslavas novada Kalniešu pagastā. Lauka darba laikā, satiekot un intervējot pilskalna īpašnieku, sirsnīgo un atsaucīgo "Daudzišu" māju saimnieku Josifu Rukmanu, radās pārlicība, ka vietas piederības apziņa veidojas pakāpeniski un fragmentēti. Vērtējot no zināšanu perspektīvas, zemes īpašnieks ir informēts, ka viņa īpašumā, kurā kopš 2018. gada ir atklāts pilskalns, aug aizsargājamie augi, kuru dēļ tam noteikts aizsargājamās teritorijas statuss. Tomēr par pašu pilskalnu kā vēstures liecību un arheoloģisko pieminekli saimniekam zināšanu pietrūkst. Viņš pats konstatējis, "kopš pilskalns atklāts, cilvēki brauc diezgan, pat ģimenes ar bērniem, reizēm 2–3 mašīnas, pagājušā gadā vairāk bijuši, šogad mazāk – maijā divi vīri bijuši". Tomēr neviens no atbraucējiem nav nācis sasveicināties un aprunāties ar saimnieku. Rukmana kungam nav skaidrs, ko viņi tur grib redzēt, neviens nav viņam izstāstījis, kāpēc kalns tik nozīmīgs. Viņš zina, ka pētnieki, kas šeit bijuši, pilskalnā kaut ko atraduši, viņam meita stāstījusi, ka vietējā avīzē "Ezerzeme" esot bijis rakstīts par Daudzišu pilskalnu. Informētības aspekts ir jāņem vērā, sniedzot datus par jaunatklātiem pilskalniem, jo zināšanas par konkrētas vietas kultūrvēsturiskajām vērtībām ietekmē arī vietējo iedzīvotāju uzvedību un motivāciju jaunatklāto objektu saglabāt.

Plaša spektra vietas apziņas veidošanās nozīmes, sākot no vietas simboliskās nozīmes novērtējuma līdz pat praktiskai interesei, var ietekmēt estētiski emocionālo jaunatklātās kultūrvēsturiskās vietas uztveri. Estētisko baudījumu var sniegt dažādi pasākumi, norises, talkas, izzinoši pārgājieni, kuros tiek stāstīti stāsti, gūti piedzīvojumi, apzinātas vietējās tradīcijas u. tml. Liela nozīme ir vietas estētikai un vērtībām, kā arī rūpēm par pilskalna autentiskas ainavas saglabāšanu un, galu galā, emocionālai

piesaistei un lepnumam par savu dzīvojamo vietu. Vērtējot Daudzišu pilskalna īpašnieka Josifa Rukmana attieksmi pret vietu no estētiski emocionālās perspektīvas, jāsecina, ka pilskalna īpašnieks, dzīvodams šajā vietā paaudžu paaudzēs, apzinās, ka viņam piederošais kalns ir īpašs. Vēl pirms tā oficiālās atzīšanas par pilskalnu viņš, būdams šajā vietā, allaž vērojis pārveidojumus kalna reljefā, pieļaudams, ka tie varētu būt "kādi seni ceļi, noteikti cilvēku veidoti". Vērojams, ka saimnieks pret savu īpašumu izturas ar cieņu un pietāti – vēja nogāztos kokus no meža izved ziemas salā, lai ar tehniku nebojātu pilskalna zemsedzi un arheoloģiskā pieminekļa kultūrslāni.

Šīs perspektīvas ir cieši saistītas un papildina cita citu – zināšanas, estētiski emocionālā piesaiste un vietas novērtējums (Royuela 2019) sniedz vienotāku priekšstatu par noteiktu, īpaši par jaunatklātu vietu, kā arī rada motivāciju izzināt vairāk. Tomēr jaunatklāto pilskalnu gadījumā būtu jāizvairās no neveiklām situācijām, kad jaunais pilskalns tiek atklāts, pētījuma rezultāti tiek publiskoti medijos, sociālajos medijos, kamēr pats pilskalna īpašnieks un vietējie iedzīvotāji, izņemot senvēstures entuziasmus, vispār nav informēti par atklājuma būtību, tā vērtību, kultūrvēsturisko nozīmi u. tml. Būtu jāpanāk, ka sabiedrības uztverē jaunatklātie pilskalni iegūst savu vietu un veidojas izpratne par to vērtību, jo tas veicinātu vietas piederības apziņu un celtu kultūrvēsturiskās ainavas nozīmi kopumā.

Jaunatklātie pilskalni vietas nozīmes veidošanās kontekstā

Lai konceptualizētu pilskalna kā daudzpusīgas kultūrainavas elementa nozīmes veidošanos un noteiktu pilskalna lomu vietas piederības apziņas konstruēšanā, jāņem vērā vairāki savstarpēji saistīti procesi. Jāizprot, kas ir konkrētās vietas nozīmes vērtības, kādi komunikācijas, pārvaldības un izziņas procesi notiek gan kultūras mantojuma kopienas pašiniciatīvas veicināšanā, gan arī pilskalnu kā kultūrvēsturiskās vietas saglabāšanā un popularizēšanā.

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, pētījuma vajadzībām tiek adaptēts tā dēvētās kultūras ķēdes (angļu val. *circuit of culture*) teorētiskais modelis (Du Gay et al. 1997: 3; Porter 2016: 6), kas ietver piecas savstarpēji saistītas kultūras pieredzes un simbolisko aspektu mijiedarbes dimensijas: identitātes, producēšanas, patēriņa, pārvaldības un reprezentācijas dimensijas. Pateicoties šim modelim, var iegūt integrētu vietas nozīmes veidošanās kopainu. Šis modelis tika izmantots, pētot vietas nozīmes veidošanos, balstoties uz padziļinātām intervijām, lauka darbā veiktajiem novērojumiem un dokumentālajām liecībām par jaunatklātajiem pilskalniem Latvijā.

Vietas identitātes satura dimensiju veido ar vietu saistītie naratīvi, rakstītās liecības, folklorā. Tie veido priekšstatus par konkrēto vietu, kas, cilvēkiem un telpai

mijiedarbojoties, veicina vietas nozīmes apzināšanos un potenciāli var rezultēties kā lepnuma izjūta par savu dzīvesvietu un tuvāko apkārtni vai vispārinot – par reģionu un valsti kopumā. Šādā dimensijā pilskalniem raksturīgā folklorā un mutvārdu tradīcija ļauj aplūkot konkrēto vietu, tās kultūrainavu plašākā lokālo naratīvu kontekstā. Naratīvu saturs var būt balstīts patiesos notikumos un vēstures faktos, tai pašā laikā tas var būt izdomāts, mītos un nostāstos balstīts notikums. Notikumu un to attēlojumu atšķirību raksturo paša naratīva (notikumu un to secības) veids, kā arī tas, kā stāsts tiek pasniegts (Abbott 2008: 15). Naratīvi tiek nodoti dažādos plašsaziņas līdzekļos, un ne vienmēr to pirmavots ir pats stāstījuma avots, kā arī stāstīšanas procesā var tikt iesaistīti vairāki subjekti. Tomēr naratīva diskurss konstruē stāstu un piešķir tam komunikatīvo jēgu, lai nodrošinātu naratīva izplatīšanā pēc iespējas lielāku dalībnieku skaitu. Saskaņā ar šo pieeju vēstīšanai par jaunatklātajiem pilskalniem ir salīdzinoši daudz izteiksmes līdzekļu un informantu, kas var veidot zinātnē balstītus priekšstatus, tai skaitā pilskalniem raksturīgos naratīvus, kas domāti dažādām sabiedrības grupām, arī tām, kas veido kultūras mantojuma kopienas.

Jāatzīst, ka pētījuma gaitā ir izdevies iegūt un piefiksēt tikai fragmentāras ar pilskalniem saistītas folkloras liecības. Piemēram, Svātiunes pilskalnu, kas atrodas Ziemeļlatgalē, Baltinavas pagastā, meža masīvā, vietējie sauca arī par Zvonu kalniem. Par šo vietu satiktie apkārtnes ļaudis stāsta, ka kalnā Lieldienu rītā nogrimusi baznīca un vēl tagad esot tā – “noliksi ausi tieši, kur iedobums, saka, ka tur it kā vaidi dzirdami esot” (pierakstīts Svātaunē 2019. gada oktobrī). Trukšānu pilskalnam, kas atrodas Cīblas pagastā, Ludzas upes kreisajā krastā, tiek piedēvēts nosaukums Baznīckalns: “baba teica, ka viņai baba teikusi, ka kādreiz te bij baznīca uz tā kalna” (pierakstīts Felicianovā 2019. gada oktobrī). Sarunās ar vietējiem ļaudīm izdevies dokumentēt lokālos nosaukumus tikai dažiem pilskalniem, piemēram, Babiņas kalns – Balandes pilskalnam Alsungas pagastā, Vēzeles kalns – Sauleskalna pilskalnam Bērzaunes pagastā, Augstais kalns – Ļutovcu pilskalnam Asūnes pagastā, Liepu kalns – Oškalnu pilskalnam Kazdangas pagastā u. c. Tiesa, vietējie iedzīvotāji nereti zina vairākus apkārtnes vietu stāstus, kā arī daudzus mikrotoponīmus, kas jaunatklāto pilskalnu iekļauj un vienlaikus atklāj plašākā lokālo naratīvu kontekstā.

Lauka darbā iegūtā informācija ļauj secināt, ka jaunatklātā pilskalna mutvārdu tradīcija² veidojas līdz ar tā atklāšanas brīdi – vispirms nosaucot to vārdā, pēc tam darot zināmu sabiedrībai jaunatklāto senvietu – parasti tas notiek vai nu saziņā ar

2 Pētījumi vēl jāturpina, taču jau šobrīd jaunatklāto pilskalnu mutvārdu tradīcijā iezīmējas vairāki komponenti – pilskalna nosaukuma precizēšana un oficiālā nostiprināšana, vietu stāsti par pašu pilskalnu un tā tuvējo apkārtni, personīgās pieredzes stāsti – atklājot, apsekojot, pirmo reizi uzzinot par pilskalnu. Iespējams, nākotnē, pilskalnam kļūstot, piemēram, par arheoloģiskās izpētes vai tūrisma maršruta objektu u. tml., mutvārdu tradīcija iegūs papildu aprises.

pētniekiem pilskalna apsekojuma laikā, vai ar publikācijām vietējā presē. Šis process rosina vietējo iedzīvotāju interesi, veido pozitīvu attieksmi un kļūst par pamatu mutvārdu liecībām un saturam, kā ietekmē veidojas kultūras mantojuma kopienas.

Kā atklāj projektā veiktās dažādu mērķgrupu intervijas, tieši zinātnes diskursā balstītu jaunatklāto pilskalnu naratīvi, saprotami interpretēti un pieejamās komunikācijas formās pasniegti, potenciāli var attīstīt labāku jaunkonstruēto mantojuma kopienas izpratni par iegūtajām ainavas vērtībām un kultūrvēsturisko telpu:

Vai galu galā nav vienkārši interesanti zināt, kas tur Dvietē vai Pilskalnē, vai kādā citā mums blakus esošā vietā ir bijis? Kā cilvēki dzīvojuši, kurā laikā. Nezinu, man liekas, ka, protams, neskatoties uz kaut kādām pretestībām vai neapmierinātību, vienalga ir jāapzina, kas tur ir, jo vienkārši vietējiem ir jāzina, tūristiem arī ir interesanti. (Iveta Plone, Dvietes pagasta pārvaldes pārvaldniece, Augšdaugavas novada Dvietes pagasta novadpētniecības telpas veidotāja, 07.05.2021.)

Jāatzīmē, ka, neskatoties uz to, ka teju par katru jaunatklāto pilskalnu ir pieejams kāds raksts, publikācijas reģionu un novadu laikrakstos un tīmekļvietnē www.latvijas-pilskalni.lv pieejams informācijas apkopojums par pilskalniem Latvijā, tomēr pastāv problēma ar aktuālas informācijas pieejamību. Kamēr pilskalnu entuziasti, novadpētnieki un senvēstures pētnieki ir zinošākie pilskalnu tematikā, muzeju darbiniekiem, tūrisma speciālistiem, vēstures un dabas zinātņu pedagogiem, īpašniekiem un pašvaldību darbiniekiem kā pilskalnus ieinteresētajām pusēm ir nepietiekamas zināšanas un informācija.

Attiecībā uz vietas identitātes dimensijas stiprināšanu pētījums ir atklājis, ka, pirmkārt, ir būtiski attīstīt tīklošanos un informācijas apmaiņu kultūras mantojuma kopienas līmenī. Otrkārt, būtu vajadzīga regulāra komunikācija plašsaziņas līdzekļos par pilskalniem un to nozīmi. Treškārt, būtu nepieciešams daudz vairāk, biežāk un mērķtiecīgāk izglītības procesā iekļaut mācību saturu, kas saistīts ar Latvijas arheoloģisko mantojumu un senvēstures izziņāšanu, piemēram, veidojot tematisku mācību priekšmetu blokus par novada kultūrvēsturisko mantojumu, tajā iekļaujot pilskalnu apmeklējumus u. tml. darbības.

Vietas producēšanas dimensija. Lai konkrētā vieta iegūtu potenciālu sniegt unikālu kultūras pieredzi, vietas producēšanas dimensija atklāj, cik svarīgi ir apzināt kultūrtelpas un ainavas izmantošanas iespējas un perspektīvas. Vietas producēšanas dimensija ietver divas disciplīnas, kam ir būtiska loma vietas atpazīstamības un piederības veidošanā, proti, vietpratību jeb plašas zināšanas, pieredzi un izpratni par konkrētās vietas kultūrvēsturi un vietas pievilcības mārketingu jeb vietas zīmolvedību. Vietas zīmolvedība ir viens no stratēģiskajiem vietas ilgtermiņa mārketinga un komunikācijas procesiem, kas ne tikai nodrošina uzmanības piesaisti vietas kultūrvēsturiskajam mantojumam, bet arī veicina emocionālu saikni starp vietu, tās objektiem un apmeklētājiem. Lai arī sākotnēji jaunatklātie pilskalni lielākoties neraisa asociācijas

un neveido konkrētus priekšstatus, vietas zīmološanas procesā, pateicoties atklātajiem materiālā un nemateriālā kultūras mantojuma elementiem, tie var sniegt konkurētspējīgu saturu, proti, jaunus naratīvus un nozīmes. Tamdēļ ļoti svarīgas ir vietas mārketinga zināšanas un pieredze – proti, prast atklāt un savienot materiālos jeb taustāmos (produktus) un nemateriālos jeb netaustāmos (pieredzes) elementus, kas būtu ietverami vietas zīmola saturā un atbilstu vietas mērķauditorijas vajadzībām un vēlmēm. Tomēr, lai jaunatklātais pilskalns kļūtu par vienu no vietas atpazīstamības kognitīvajiem enkuriem, tai skaitā traktējot pilskalnu kā ilgtspējīgu tūrisma objektu, ir nepieciešams sakārtot pilskalna pieejamības infrastruktūru, vienoties par tā iekļaušanu vietējā kultūrtelpā, sagatavot uzticama satura, pievilcīgus un viegli uztveramus informatīvos materiālus. Lai uzsāktu vietas producēšanas darbības, būtiska ir sadarbības nostiprināšana starp konkrētās vietas attīstībā ieinteresētajām pusēm – valsts, pašvaldību un privātā sektora pārstāvjiem, tūrisma, izglītības un mantojuma institūciju darbiniekiem, pētniekiem, brīvprātīgajiem un citiem interesentiem.

Vietas patēriņa dimensiju jeb piedāvājumu veido zināšanas un pieredze. Jaunatklāto pilskalnu gadījumā jāatzīmē zinātnes komunikācijas loma vietas vēstures faktu interpretācijā un kontekstā ar jaunatklātā pilskalna iekļaušanos pastāvošajā vietas apziņas veidotajā sistēmā. Zināšanu un motivācijas trūkums izzināt savas dzīvesvietas, tai skaitā īpašuma, kultūrvēsturisko vērtību var apdraudēt arī jaunatklāto pilskalnu nozīmes veidošanos vietējās sabiedrības apziņā. Turklāt jāatzīmē vēl kāds aspekts – ne tikai lielākā daļa jaunatklāto pilskalnu, bet arī vairums zināmo pilskalnu Latvijā ir aizauguši un grūti pamanāmi ainavā, tie nav marķēti dabā. Mazāk zināšanai interesentam nereti ir grūti “patērēt” pilskalnu tā fiziskās nepieejamības dēļ:

Lielākā Latvijas problēma – pilskalni ir nekopti, aizlaisti, izzuduši no lokālās kopienas atmiņas, no sabiedrības kopējās atmiņas. Būtu dīvaini, ja tagad atklājam jaunu pilskalnu, marķējam, izveidojam taku, ja citi pilskalnu simti Latvijā ir aizauguši un nepieejami. Visa sistēma jāsakārto, nevis jāizceļ tieši jaunie pilskalni. (Juris Zalāns, senvēstures entuziasts, akcijas “100 Latgales pilskalni” dalībnieks, 16.03.2021.)

Tādējādi arī jaunatklātais pilskalns var iegūt ainavas, attiecīgi arī vietas, patērēšanas potenciālu līdz ar tā publiskās pieejamības nodrošināšanu un infrastruktūras pilnveidi. Šajā ziņā svarīga ir gan zinātniski pamatotas informācijas pieejamība, gan navigācijas rīku izstrāde fiziskajā un digitālajā vidē, gan arī kultūras vērtību nostiprināšana plānotu pasākumu formātā dažādām mērķauditorijām. Vienkāršākie veidi, kā veicināt pozitīvu ar jaunatklātajiem pilskalniem saistītu pieredzi, varētu būt speciālu tematisku pārgājienu maršrutu izveide un sakopšanas talku rīkošana pilskalnās, iesaistot sabiedrību. Turklāt šo pasākumu īstenošanā būtu svarīgi piesaistīt nevalstisko sektoru, kultūras mantojuma kopienas pārstāvjus, tādējādi veicinot sadarbību starp pilskalnu īpašniekiem, valsts pārvaldi un pašvaldībām.

Vietas pārvaldības dimensija ir normatīvie akti, kas nosaka saimnieciskās darbības ierobežojumus, lai aizsargātu kultūrvēsturiskās vietas īpašo statusu. Pilskalnu īpašniekiem ir saistošs likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" un Ministru kabineta 2003. gada 26. augusta noteikumi Nr. 474 "Noteikumi par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu" (spēkā līdz 2022. gada 1. janvārim). Abi juridiskie dokumenti nosaka virkni pienākumu, taču ievērojami mazāk – tiesības. Proti, kultūras pieminekļu īpašnieki var pieteikties nekustamā īpašuma nodokļa atlaidei pašvaldībās, taču šo iespēju izmanto tikai neliels skaits cilvēku, jo, pirmkārt, informācija par to netiek plaši izplatīta, otrkārt, nodokļu atlaides apmērs atkarīgs no pašvaldības attieksmes, treškārt, atbalsts nav ērti un ātri pieejams.

Pētījums par jaunatklātajiem pilskalniem atklājis, ka ne visos gadījumos pašvaldību pārstāvjiem un pilskalnu īpašniekiem arheoloģiskā pieminekļa kultūrvēsturiskā statusa juridiskais regulējums ir skaidrs un saprotams. Vairākiem pilskalnu īpašniekiem, uzzinot, ka īpašumā atklāts pilskalns, pirmā reakcija ir atturīga un rezervēta:

Attieksme ir dažāda, visiem [jaunatklātais pilskalns] patīk, kamēr nav savā īpašumā. Kad ir īpašumā, tad ir cita attieksme. Ir jau arī cilvēki, kas lepojas, ka īpašumā ir pilskalns. Tā jau ir liela laime! Dažāda ir attieksme. (Sarmīte Dundure, Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Vidzemes reģionālās nodaļas valsts inspektore, 24.03.2021.)

Vai arī:

Man tas dotu lepnumu, bet citam, kas noskaņots utilitāri, var būt cits viedoklis. Var arī negribēt, ka privātpašumu nāk skatīties citi. Cilvēkiem var būt utilitārs skatījums uz dzīvi. Tas atkarīgs no dzīves izglītības. (Raimonds Rozenvalds, arheologs, Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Arheoloģijas un vēstures daļas speciālists, 19.03.2021.)

Ņemot vērā dažādas pilskalnu īpašnieku nekustamā īpašuma pārvaldes intereses, ir ļoti svarīgi, lai viņu darbības nekaitētu jaunatklātā pilskalna dabiskās vides saglabāšanai. Tai pašā laikā iespēju robežās būtu svarīgi interesentiem nodrošināt pilskalna apmeklējumus. Novērojumi atklāj, jo zinošāki ir pilskalnu īpašnieki, jo kompetentāki informācijas sniedzēji viņi kļūst pilskalnu apmeklētājiem. Projektā iegūtie dati apliecināja tiešas komunikācijas lomu jaunatklāto pilskalnu kultūrvēsturiskās nozīmes izzināšanā un pārvaldībā. Tie arī ļoti skaidri iezīmēja vietējo iedzīvotāju, tostarp pilskalnu īpašnieku, zināšanu un informācijas trūkuma tendenci ne tikai par vietas nozīmi, bet arī par valsts normatīvo regulējumu.

Vietas reprezentācijas dimensija ietver vairākus – komunikatīvos, pieredzes un simboliskos – aspektus. Reprezentācijas mērķis ir vairok zināšanas par vietas nozīmi lokālā kontekstā, izmantojot zinātnē balstītus faktus, kā arī atsaucoties uz vietējās folkloras liecībām un naratīviem. Vietas reprezentatīvais saturs un formāts piedāvā

plašas iespējas materiālā un nemateriālā kultūras mantojuma lietojumam vietas kultūrvēsturiskā mantojuma labākai iepazīšanai un pieredzei, sākot no vides labiekārtošanas līdz tēlainu asociāciju un atmiņā paliekošu stāstu nodošanai. Ir svarīgi, lai informatīvo stendu un materiālu saturs būtu zinātniski pamatots un, vēlams, saskaņots ar vietējiem vai kultūrvēsturisko objektu pārvaldes atbildīgajiem speciālistiem. Viens no ieteikumiem būtu izstrādāt vienotas komunikācijas vadlīnijas, kas vienlaikus iekļautu gan pieejamu informāciju vidē, gan pilnveidotu zināšanas.

Vēl viena vietas reprezentācijas šķautne ir objekta atrašanās jeb navigācijas sistēmas izveide, kas ietver virziena norādes, zīmes un citus informācijas nesējus, kas ir īstenojama gan fiziskā vidē, gan arī digitālajās platformās un ierīcēs pieejamos formātos. Vietas objektu digitālā reprezentācija mūsdienās sniedz plašākas iespējas padziļinātākas informācijas pieejamībā, kā arī ļauj ērti papildināt jau pastāvošo saturu ar jaunu informāciju. Šādi var tikt izveidoti jauni un arī pilnveidoti jau izveidotie tūrisma maršruti:

Strādājot visus šos gadus, plānojot un veidojot tūrisma objektus, varam teikt tā – ja apmeklētājs ierauga apaugušu pauguru ar kokiem un krūmiem, tad nezinātājam tas praktiski neko neizsaka. Zinātājs tur varbūt var ieraudzīt pilskalnu – ja viņš zina, ka tur kaut kam ir jābūt. (..) Jābūt noteikti šai vizuālai uztverei, ka cilvēks redz un ierauga terases, vaļņus, ierauga plakumu un sāk saprast, sāk vizualizēt. Kam noteikti vēl ir jābūt – ir jābūt stāstam – jābūt stāstam, informācijai vai par šo konkrēto pilskalnu, vai par pilskalniem kā tādiem, vai tie ir stendi, vai tie ir QR kodi, vai kas vēl modernāks. Protams, manā ieskatā, visvērtīgākais ir dzīvais gida stāstījums, cik nu to var nodrošināt. (Anda Zeize, Dabas aizsardzības pārvaldes Latgales reģionālās administrācijas direktore, 20.05.2021.)

Kā labas prakses piemērs jaunatklāto pilskalnu reprezentācijā minams Beitānu pilskalns, kas atrodas Latgalē, Rāznas Nacionālajā parkā. Ar šo pilskalnu sākās “pilskalnu jaunatklāšanas sprādziens” 2018. gada pavasarī, kā arī tas ir pirmais no jaunatklājamiem pilskalniem, kas 2021. gada 25. februārī tika iekļauts valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Pilskalna īpašniece Dabas aizsardzības pārvalde prasmīgi un regulāri sazinās ar sabiedrību, padarot šo vietu aizvien vairāk atpazīstamu. Uzteicama ir sadarbība ar vietējo senvēstures entuziastu Kroma kalna saimnieku Aleksandru Lubānu – pateicoties viņa iniciatīvai un idejai, pirms ieejas pilskalnā no kritušiem kokiem tika izgatavoti simboliski ieejas vārti ar pilskalna nosaukumu, kā pats Aleksandrs Lubāns saka – “lai ir kur nobildēties, jo cilvēkiem tas patīk!”

Kopumā jaunatklātie pilskalni veicina interesi par senvēsturi, tie paver iespēju arheoloģiskā mantojuma izmantošanai vietas zīmološanā, kā arī kļūst par tūrisma piedāvājuma resursu. Jaunatklātais pilskalns no necila, nepamanīta pakalna var pārtapt par publiski pieejamu objektu ar dažādu līmeņu vietas atpazīstamības un kultūrinteritātes saglabāšanas potenciālu.

Secinājumi

Pēdējo trīs gadu laikā vairāk nekā 70 iepriekš nezināmu pilskalnu atklāšana Latvijā ir piesaistījusi sabiedrības uzmanību šo kultūrvēsturiski nozīmīgo vietu vēsturiskajiem, simboliskajiem un ainaviskajiem aspektiem, aktualizējot vairākus jautājumus par jaunatklāto pilskalnu vērtības veidotājiem vietas piederības kontekstiem. Kā atsevišķas ar jaunatklātajiem pilskalniem cieši saistītas sabiedrības grupas ir izdalāmas četras, proti, jaunatklāto pilskalnu īpašnieki, jaunatklāto pilskalnu apkaimes iedzīvotāji, neformāla domubiedru grupa un eksperti profesionāļi.

Pētījuma gaitā iegūtie dati atklāj, kā jaunatklātie pilskalni iekļaujas jau pastāvošajā vērtību sistēmā, kā arī ļauj izdarīt secinājumus un modelēt ieteikumus par noteiktu pasākumu īstenošanu, kas sabiedrības izpratnē palīdzētu skaidrāk pozicionēt pilskalnu kā neatņemamu nacionālā kultūras mantojuma daļas vērtību. Tam nepieciešams: (1) veicināt zināšanas un izpratni par pilskalniem un to kultūrvēsturisko nozīmi, izplatot informāciju dažādu līmeņu komunikācijas kanālos, integrējot to vispārējās izglītības saturā, izstrādājot jaunus, inovatīvus un saistošus tūrisma produktus; (2) nodrošināt Latvijas pilskalnu pieejamību ainavā, objektu marķēšanai izmantojot dažādus, tajā skaitā arī digitālos, rīkus, kā arī labiekārtojot pilskalnu apkārtnes infrastruktūru; (3) piešķirt jaunatklātajiem pilskalniem kultūras pieminekļa statusu un veicināt pašiniciatīvu un sadarbību starp atbildīgajām valsts institūcijām un pilskalnu īpašniekiem, izstrādājot valsts līmeņa efektīvus atbalsta mehānismus arheoloģisko pieminekļu ilgtspējīgai apsaimniekošanai; (4) veicināt komunikāciju starp atsevišķām ieinteresētām sabiedrības grupām, liekot pamatus pilsoniskajā pašiniciatīvā un nacionālās identitātes vērtībās balstītas kultūras mantojuma kopienas izveidei un nostiprināšanai.

Literatūra

Abbott, Horace Porter (2008). *The Cambridge Introduction to Narrative*. 2nd edition. Cambridge: University Printing House.

Agnew, John, Livingstone, David (2011). *Space and Place. The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*. London: SAGE Publications, pp. 316–331.

Asaris, Jānis, Urtāns, Juris (1998). *Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga: Fonds "Mantojums".

Bhabha, Kharshedji Homi (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.

Bielenstein, August (1899). *Die Lettischen Burgberge. Trudy X S'ezda v Rige 1896 g. T. 2*. Rīga: Obshhestvo Istorii i Drevnostej Pribaltijskih gubernij, s. 20–35.

Brastiņš, Ernests (1923). *Latvijas pilskalni. 1. Kuršu zeme*. Rīga: Vālodze.

Brastiņš, Ernests (1926). *Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme*. Rīga: Pieminekļu valde.

Brastiņš, Ernests (1928). *Latvijas pilskalni. Latgale*. Rīga: Pieminekļu valde.

Brastiņš, Ernests (1930). *Latvijas pilskalni. Vidzeme*. Rīga: Pieminekļu valde.

- Brosius, Christiane, Polit, Karin (2015). *Ritual, Heritage and Identity. The Politics of Culture and Performance in a Globalised World*. London: Routledge.
- Brubaker, Rogers, Cooper, Frederick (2000). Beyond 'identity'. *Theory and Society*, No. 29 (1), pp. 1–47. DOI: 10.1023/A:1007068714468.
- Du Gay, Paul, Hall, Stuart, Janes, Linda, Mackay, Hugh, Negus, Keith (1997). *Doing Cultural Studies. The Story of the Sony Walkman*. London: Sage Publications
- Eiropas Padome (2000). *Eiropas ainavu konvencija*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1265> [skatīts 01.12.2021.].
- Eiropas Padome (2005). *Eiropas Padomes vispārējā konvencija par kultūras mantojuma vērtību sabiedrībai*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1612> [skatīts 14.10.2021.].
- Eiropas Padome (2018). *Eiropas Kultūras mantojuma stratēģija 21. gadsimtam*. Pieejams: <https://www.nkmp.gov.lv/lv/media/1618/download> [skatīts 16.10.2021.].
- Geertz, Clifford (1977). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Geertz, Clifford (2000). *Available Light. Anthropological Reflections and Philosophical Topics*. Princeton: Princeton University Press.
- Hauge, Åshild (2007). Identity and Place: A Critical Comparison of Three Identity Theories. *Architectural Science Review*, No. 50(1), pp. 44–51. DOI: 10.3763/asre.2007.5007.
- Laķe, Anda, Treimane, Agnese, Kristāla, Ance, Karlsone, Agnese (2019). *Aptauja par Latvijas iedzīvotāju kultūras mantojuma izpratni*. Pētījuma ziņojums. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. Pieejams: https://lka.edu.lv/media/cms_page_media/2021/8/2/PETIJUMA%20ZINOJUMS_Latv_iedz_kult_mant.pdf [skatīts 14.09.2021.].
- Mantojums (2021). *Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts*. Pieejams: <https://is.mantojums.lv/> [skatīts 02.12.2021.].
- Muktupāvela, Rūta (2015). *Vietas piederības apziņa: konstrukcija, interpretācija vai fakts? Svētupes piemērs*. Urtāns, Juris (zin. red.). Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā. Rīga: NT Klasika, 11.–22. lpp.
- Muktupāvela, Rūta, Laķe, Anda (2022). *Kopienas jēdziena konceptualizācija, kopienu daudzveidība un kultūras mantojuma kopienas kā īpašs kopienas veids*. Laķe, Anda, Muktupāvela, Rūta, Tjarve, Baiba (zin. red.). Kopienų līdzdalība kultūras mantojuma pārvaldībā: prakses, attīstība un izaicinājumi. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 42.–78. lpp.
- Porter, Nicole (2016). *Landscape and Branding. The Promotional and Production of Place*. New York: Routledge.
- Royuela, Vicente (2020). Construction of a Composite Index of European Identity. *Social Indicators Research*, No. 148(3), pp. 831–861. DOI: 10.1007/s11205-019-02226-5.
- Šnē, Andris (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts.
- Urtāns, Juris (1995). *Latvijas austrumdaļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga: Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija.
- Urtāns, Juris (2011). Ernesta Brastiņa pilskalnu grāmatas un pilskalnu folklorā. *Letonica*, Nr. 21, 178.–187. lpp.
- Urtāns, Juris (2013). *Apceres par Latvijas pilskalniem*. Rīga: Nordik.

Urtāns, Juris (2016). Pilskalņa tēls un vieta mūsdienu Latvijas sabiedrībā.
Mārtuža, E. (sast.). *Latviskas Latvijas spēks. Veltījums Latvijas simtgadei*.
Rīga: IDE Rozītes, 82.–95. lpp.

Urtāns, Juris (2021). *Kā notiek pilskalņa jaunatklāšana?* Referāts starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Kultūras Krustpunkti XV". Latvijas Kultūras akadēmija.

Urtāns, Juris, Pīgozne, Ieva, Treija, Rita, Vītola, Ieva (2008). *Kalnā bija stalta pils. Latvijas pilskalni un to teikas*. Rīga: Tapals, 3.–9. lpp.

Vasks, Andrejs (2005). Latvijas pilskalnu izpētes gaita.
Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Nr. 4, 9.–45. lpp.

Vasks, Andrejs (2021). Pilskalni. Vasks, Andrejs, Zariņa, Gunita (atb. red.).
Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata. Rīga: Zinātne, 152.–210. lpp.

Vitkūnas, Manvydas, Zabiela, Gintautas (2017). *Baltic Hillforts: Unknown Heritage*.
Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology.